

Opmerkingen naar aanleiding van het concept-schema voor de nota over het ontwikkelingsplan voor de landbouw.

Als principieel bezwaar tegen het schema dient m.i. te worden aangemerkt het feit, dat in dit stuk te zeer de nadruk wordt gelegd op vraagstukken van technische en bedrijfseconomische aard. Zonder te ontkennen, dat op dit terrein vele problemen liggen, die in het geheel van het ontwikkelingsplan de aandacht vragen, dient m.i. te worden vastgesteld, dat hier niet de principiële moeilijkheden van onze landbouw liggen. Uitgangspunt bij de op te stellen nota dient m.i. te zijn, dat de problemen, waarvoor onze landbouw is gesteld, in wezen van sociale en internationaal-economische aard zijn, met dien verstande, dat de internationale economische verhoudingen toestanden teweeg brengen, die de binnenlandse sociale problemen, met onze landbouw samenhangende, zeer moeilijk oplosbaar maken. De internationale verhoudingen eisen -zij zullen dit althans binnen afzienbare tijd weer doen- lage productiekosten, een eis, waaraan bij een dichte agrarische bevolking, als in ons land bestaat, moeilijk is te voldoen, als men deze agrarische bevolking een redelijk bestaan, d.w.z. een bestaan, dat bij dat van andere delen van de bevolking niet al te schril afsteekt, wil waarborgen. De te hoge productiekosten in ons land zijn niet in de eerste plaats een gevolg van het feit, dat de Nederlandse landbouw technisch of bedrijfs-economisch achterlijk is. Integendeel, al valt er zeker nog te verbeteren, in het algemeen staat onze landbouw in dit opzicht reeds op een hoog peil. De grondoorzaak is de geringere gemiddelde oppervlakte cultuurgrond per bodembewerker (ongeveer 5 ha), vergeleken met landen als Amerika, Canada, Argentinië enz. Deze geringere oppervlakte noodzaakt tot zeer intensieve productie, doch deze intensieve productie gaat (wet der afnemende meeropbrengst) gepaard met een relatief grote hoeveelheid arbeid per éénheid van product, anders uitgedrukt, met hoge productiekosten. Natuurlijk is de wet van de afbrengende meeropbrengst niet de enige factor, die de hoeveelheid werk per éénheid van agrarisch product bepaald; natuurlijke omstandigheden en technisch kunnen spelen een rol van grote betekenis. Verder dient men er rekening mee te houden, dat verschillende onderdelen van het agrarisch bedrijf (veredelingsproductie) weinig of geen verband houden met de oppervlakte cultuurgrond, dus de productiekosten in die tak van bedrijf ook niet zijn onderworpen aan de wet van de afnemende meeropbrengst. Verder zijn er vormen van bodemproductie, die niet anders dan arbeidsintensief kunnen worden. ^{bedrijven} Al het al echter is de invloed van de dichte agrarische bevolking in Nederland, vergeleken met overzeese gebieden, van beslissende betekenis voor het kostenpeil van de agrarische productie in Nederland.

Bovenstaande overwegingen zijn natuurlijk niet nieuw, doch dienen om het juiste uitgangspunt te vinden m.i. in de inleiding van het rapport nog eens duidelijk naar voren gebracht te worden.

Daarna zullen in de eerste plaats de principiële mogelijkheden voor een oplossing van de moeilijkheden dienen te worden besproken, te weten:

- 1e. een ingrijpende vermindering van de dichtheid van de agrarische bevolking, gepaard gaande met een extensivering en een verlaging van de productiekosten;
- 2e. aanvaarden van de dichte agrarische bevolking en een intensieve, doch relatief dure productie en een afwenteling van de nadelen hiervan op boeren en landarbeiders in de vorm van lage prijzen en lage lonen;
- 3e. als sub 2, doch een afwenteling van de nadelen op de binnenlandse consument en de belastingbetaler, in de vorm van een hoog binnenlands prijsniveau en/of exportpremies.

Wat het sub 1 genoemde betreft, zal vermoedelijk blijken, dat deze oplossing om tal van redenen niet mogelijk en niet aanvaardbaar is. In de eerste plaats, omdat zal blijken, dat op iets langere termijn de rest van het economische leven -men denkt hierbij natuurlijk in het bijzonder aan de industrie- maar een beperkte opnamecapaciteit voor arbeidskrachten heeft. Er zijn reeds verschillende prognoses gemaakt, waarbij uitgegaan werd van de veronderstelling, dat het aantal werkzamen in de landbouw op het zelfde peil zou blijven. Reeds bij een dergelijke veronderstelling, laat staan dus bij een veronderstelde daling van het aantal in de landbouw werkzamen, komt men tot een noodzakelijke opname in de industrie, die de grens van het praktisch mogelijke benadert. Gebrek aan opnamecapaciteit van andere bedrijfstakken zal zich in de praktijk, evenals in het verleden, demonstreren door de onmogelijkheid om van het platteland te migreren, met als gevolg, dat een groot aantal der jongeren in het boerenbedrijf blijft hangen en daardoor indirect de arbeidsproductiviteit -

beidsproductiviteit van het bedrijf doen dalen. Ook al zou het in principe mogelijk blijken door secundaire maatregelen (waarover strake) een zelfde of een hoger productieniveau te bereiken met minder bodembewerkers, dan toch zal men er rekening mee moeten houden, dat de op deze wijze te bereiken verhoging van de arbeidsproductiviteit voortdurend zal worden bedreigd door de bevolkingsaanwas. De kwestie van de afvloeiing van de overtollige arbeidskrachten van het platteland kan men dus niet zien als een soort van sluitpost, zoals in het schema geschiedt, doch deze is van primaire betekenis. De beantwoording van de vragen, hoeveel arbeidskrachten, die zich naar de agrarische bedrijven richten, op het platteland in de toekomst aanwezig zullen zijn, op welke wijze verantwoorde afvloeiing zoveel mogelijk kan worden bevorderd en verder ook van de vraag, hoe de agrarische arbeidskrachten op de gunstigste wijze over het land kunnen worden verdeeld, dient m.i. voorop te gaan. In de tweede plaats zal aangaande het onder sub 1 genoemde dienen te worden nagegaan of het uit nationaal-economisch oogpunt verantwoord is een daling of zelfs maar een gelijkblijven van de agrarische productie te aanvaarden. Vermoedelijk zal het antwoord op deze vraag negatief zijn. Tenslotte dient het hierin gestelde ook nog uit andere oogpunten, zoals uit oogpunt van de opbouw van onze totale volksgemeenschap, uit militair oogpunt, enz. te worden bezien.

Wat het sub 2 genoemde betreft, zal dienen te worden nagegaan in hoeverre een aanpassing van de binnenlandse prijzen aan de in de toekomst te verwachten reële wereldmarktprijzen is te verenigen met de eis van een redelijk inkomen voor de bodembewerker. Hierbij ware ook na te gaan onder welke omstandigheden kleine bedrijven van diverse grootte nog een redelijke bestaansmogelijkheid op kunnen leveren. Vermoedelijk zal de conclusie zijn, dat genoemde aanpassing maar in beperkte mate mogelijk is. Een volledige afschuiving van de moeilijkheden op de binnenlandse consument en de belastingbetaler zal vermoedelijk eveneens op grote bezwaren stuiten, in de eerste plaats omdat dit de concurrentiemogelijkheden van onze industrie op de buitenlandse markt te nadelig zal beïnvloeden en verder, omdat een sterke afsluiting van de binnenlandse markt onze internationale handelspositie zal schaden.

De eindconclusie zal vermoedelijk luiden, dat langs geen der drie genoemde wegen een volledige oplossing bereikbaar of wenselijk is en naar een compromis zal moeten worden gezocht. Dit compromis zal natuurlijk niemand bevredigen en er moet rekening mee worden gehouden, dat in de toekomst wrijvingen in en om de agrarische sector van ons economische leven zullen blijven bestaan. Door secundaire maatregelen zal moeten worden getracht deze wrijvingen zo gering mogelijk te maken. Hiervan verdient m.i. in de eerste plaats de aandacht:

A. juiste keuze van de producten, daar hierin de mogelijkheid ligt de principiële moeilijkheden, waarin de Nederlandse landbouw verkeert, gedeeltelijk te ontlopen, door ons te richten op productie, die weinig of geen verband houdt met de oppervlakte cultuurgrond, die ter beschikking staat en op productie, die door zijn aard een intensief karakter draagt, m.a.w. ons zoveel mogelijk te bewegen in de richting waarin onze landbouw sedert het eind van de vorige eeuw is gegaan. Hierbij ware te wijzen op de primaire noodzaak, behalve door het tot hoog peil brengen van eigen verbouw van voedergewassen, door invoer van veevoer onze veestapel in den ruimen zin zo snel mogelijk weer op peil te brengen en de afzetmarkten voor onze veredelingsproducten te herwinnen en nieuwe markten te zoeken. Er ware m.i. verder op te wijzen, dat de kansen voor de Nederlandse boer in dit opzicht voor de toekomst niet te somber mogen worden beoordeeld, daar bij een te verwachten verlaging van de wereldmarktprijs voor granen etc. en een daarmee naar alle waarschijnlijkheid gepaard gaande bescherming van de graanprijs in de productielanden, Nederland vermoedelijk relatief goedkoop aan voedermiddelen kan komen en mede in verband met het relatief lage loonniveau, gemakkelijk de concurrentie met andere landen als Canada en de V.S., die in de oorlog hun veredelingsproductie hebben uitgebreid, kan volhouden. Wat de uit haar aard intensieve productie betreft, valt natuurlijk te wijzen op de betekenis van de tuinbouw, de teelt van zaaizaad en pootgoed en het fruit. In dit verband ware te wijzen ook op het grote belang, dat de Nederlandse landbouw heeft bij een zo gering mogelijke belemmering van de internationale handel en de wenselijkheid om een eventueel stelsel van steun aan de landbouw zo in te richten, dat het de internationale handel zo weinig mogelijk in de weg staat. Verder ware er hier op te wijzen, dat hoewel een analyse van de toekomstige binnenlandse markt, als in het schema voorzien, natuurlijk wenselijk en noodzakelijk is, een streven

om de binnenlandse markt voor eigen landbouw te reserveren enkel als noodmaatregel is te zien, daar vanzelfsprekend voor de economische positie van ons volk als geheel een kunstmatige verhoging van de binnenlandse prijs en een exportpremie in principe een zelfde betekenis hebben.

Natuurlijk zal in dit verband, zoals in het schema is voorzien, het vraagstuk van een zo goed mogelijke aanpassing van onze agrarische productie aan omstandigheden van bodem en klimaat niet mogen ontbreken. Vooral bij de bespreking van de betekenis van het klimaat ware na te gaan in hoeverre het effect van deze factor nu en in de naaste toekomst positief en negatief wordt beïnvloed door verbetering van transport- en conserveringsmogelijkheden (concurrentie van Australische en Nieuw-Zeelandse boter, transport van Nederlandse bloemen naar Zuid-Afrika).

B. Verbetering van de afzetorganisatie. Deze is natuurlijk van veel belang, omdat zij de spanning tussen redelijke beloning van de agrarische arbeid enerzijds en redelijke consumentprijzen en concurrentiemogelijkheid op de buitenlandse markt anderzijds kan verminderen. Wat de verhoudingen in het binnenland betreft, dient men echter wel te bedenken, dat ook dit vraagstuk verband houdt met het demografische probleem. De overbezetting van het distributieapparaat, waartegen van landbouwzijde dikwijls en tot op zekere hoogte terecht, bezwaar wordt gemaakt, vindt in belangrijke mate zijn oorsprong in een "vlucht" in de middenstand, tengevolge van een onvoldoende opnamecapaciteit van andere bedrijfstakken. Onder dit hoofdstuk ware m.i. ook het vraagstuk van de kwaliteitscontrole te vatten.

C. Technische en bedrijfseconomische maatregelen. Hierbij verdienen m.i. in de eerste plaats de aandacht die maatregelen, waardoor de opbrengst kan worden vergroot, zonder dat de hoeveelheid arbeid per eenheid van product wordt vergroot en zonder dat dit leidt tot rechtstreekse investering van betekenis, dus b.v. bevordering van het gebruik van het juiste zaai- en pootgoed, juiste wijze van bemesting, de juiste wijze van conservering en bewaring van producten op het bedrijf, bedrijfsefficiency, enz. Uit den aard der zaak ligt hier de grote taak voor voorlichting (misschien mag ook het woord propaganda hier worden gebruikt) en onderzoek.

In de tweede plaats vallen te noemen de maatregelen in verband met ordening van het bodemgebruik, o.a. maatregelen tegen versnippering van de bodem, tegen ongewenste splitsing en ongewenste vereniging van bedrijven en maatregelen ten aanzien van de pacht, enz. Het vraagstuk van splitsing van bedrijven en reeds aanwezige zeer kleine bedrijven houdt nauw verband met het demografische vraagstuk, hoewel afgezien hiervan, maatregelen wenselijk zullen zijn, o.a. om ongewenste regionale verschillen in dit opzicht te voorkomen. Wat de maatregelen ten aanzien van de pacht betreft, ook deze staan geenszins op zich zelf, daar, althans theoretisch, valt aan te tonen, dat lagere pachten, evenals hogere lonen, de neiging vertonen de productie in de extensieve richting te verschuiven. Bij ~~deze maatregelen~~ sluiten de werkzaamheden op cultuur-technisch gebied nauw aan. De vraag, welke waarde aan deze vorm van verbetering van de landbouw moet worden toegekend, kan slechts beantwoord worden, wanneer men zich een beeld heeft gevormd van de opname-capaciteit van de verschillende bedrijfstakken in de toekomst. Zolang er een tekort aan arbeidskrachten bestaat, zijn cultuur-technische werken en privaat-economisch en nationaal-economisch grotendeels onrendabel. Is er echter een overvloed aan arbeidskrachten, dan bieden de cultuur-technische werken een nog vrijwel onuitputtelijke bron voor verruiming van werkgelegenheid, met een belangrijk nuttig effect voor de landbouw. Vermoedelijk zal wel blijken, dat deze werken een der aantrekkelijkste mogelijkheden zullen blijven vormen voor verbetering van de landbouw, daar in ieder geval is te verwachten, dat in de toekomst een winterwerkloosheid van betekenis zal blijven bestaan. Verder is hier sprake van een investering, die zeer weinig deviezen eist.

Tenslotte de mechanisatie. Wel in sterke tegenstelling tot het huidige streven bij onze landbouw, dient de mechanisatie, althans in de zin van een min of meer geforceerde mechanisatie, als middel tot verbetering van de positie van onze landbouw m.i. in principe het laatst aan de orde te komen; in de eerste plaats omdat hier, in verband met een mogelijk ongunstige ontwikkeling van de werkgelegenheid in de toekomst, de

kans op de verkeerde investering het grootst is, in de tweede plaats, omdat deze mechanisatie zware eisen zal stellen aan onze deviezenpositie. Het is bekend, dat de huidige drang naar mechanisatie in hoofdzaak voortkomt uit twee oorzaken, het gebrek aan arbeidskrachten en de hoge lonen. Nu is het twijfelachtig of, althans in grote delen van ons land (in de gebieden met sterk gedaald geboortecijfer ligt de toestand anders) op den duur het gebrek aan arbeidskrachten zal blijven bestaan. Men dient zich er verder wel van bewust te zijn, dat alle overheidsingrijpen het verband tussen aanbod van arbeidskrachten en lonen niet volkomen kan verbreken. Op het ogenblik, nu de vastgestelde lonen het karakter van maximumlonen dragen, is het betalen van hogere (zwarte lonen) niet te voorkomen. In tijden van overvloed van arbeidskrachten zullen (minimum)lonen in feite niet te handhaven zijn, ook al zal de overheid ze formeel wel handhaven. Zelfs in het laatste geval is te verwachten, dat de overheid, bij toenemende werkloosheid er zelf toe zal meewerken om door middel van loontoeslagen e.d. het loon, dat door de boer werkelijk wordt uitbetaald, te verlagen. Vooral dient men er echter aan te denken, dat de overmaat van arbeidskrachten juist zal intreden in het familiebedrijf in Brabant en Limburg enz., terwijl de overheid op de werkelijke beloning van de meewerkende familieleden natuurlijk niet de minste controle heeft. Bij voldoende aanbod van arbeidskrachten en verlaging van lonen verliest een sterke mechanisering echter een groot deel van haar aantrekkelijkheid. Tenzij men redelijke zekerheid heeft, dat op iets langere termijn de afvloeiing van arbeidskrachten van het platteland naar andere bedrijfstakken in een vlot tempo zal plaats vinden, is voorzichtigheid ten aanzien van de mechanisatie, in het bijzonder ten aanzien van de mechanisatie van het kleinbedrijf zeer gewenst.

Er moge nog aan worden herinnerd dat voor de oorlog, vergeleken b.v. met Amerika en Canada, onze landbouw een betrekkelijk geringe graad van mechanisatie vertoonde. Gebrek aan deviezen speelde hierbij geen rol, evenmin als achterlijkheid van onze landbouw, terwijl de technische mogelijkheden voor mechanisatie in principe de zelfde waren als nu. De oorzaak was, dat een veel verder gaande mechanisatie in het algemeen niet rendabel werd geacht. De toestanden zijn nu geheel anders en scheppen inderdaad de economische voorwaarden voor een geforceerde mechanisatie. De vraag is echter hoe lang deze toestanden zullen blijven bestaan. Wel zal vermoedelijk gedurende de periode, die het investeringsplan bestrijkt, in Nederland nog wel een schaarste aan arbeidskrachten blijven bestaan, maar de invloed van de eventueel doorgevoerde mechanisatie reikt tot ver buiten deze periode. Men vergete niet, dat reeds bij een in zeer matig tempo plaats vindende mechanisatie en rationalisatie, in de periode 1920 - 1930, het aantal werkzame mannen in akkerbouw en veeteelt, ondanks de uitbreiding van de oppervlakte cultuurgrond, verminderde van 469.653 tot 441.774, dus met ongeveer 27.000. Deze vermindering geeft nog niet eens een volledig beeld van de achteruitgang van de werkgelegenheid. Hoewel in de periode van hoogconjunctuur van 1925 - 1929 grote aantallen arbeidskrachten door de industrie werden opgenomen, was er in 1930 nog eerder een teveel dan een tekort aan agrarische arbeidskrachten.

Tenslotte moge worden opgemerkt, dat het m.i. wenselijk is, dat aan het rapport een bijlage wordt toegevoegd, waarin de mogelijkheden voor het kleinbedrijf in de toekomst nader worden belicht. Weliswaar is in het algemeen gesproken over allerlei mogelijkheden om het kleinbedrijf te intensiveren, door varkenshouderij en kippenhouderij zoveel mogelijk op het kleinbedrijf te concentreren, door fruitteelt, kruidenteelt, grove tuinbouw, verbouw van suikerbieten enz. op het kleine bedrijf te bevorderen, doch voor een goed oordeel zal het wenselijk zijn na te gaan, welk effect men hier precies van kan verwachten. Natuurlijk is het voor een bepaald kleinbedrijf mogelijk om, door zich in alle richtingen op de meest intensieve vormen van productie toe te leggen, tot goede resultaten te komen, maar voor de kleine bedrijven gezamenlijk zijn tenslotte al deze mogelijkheden aan beperkingen onderhevig. Het ware gewenst na te gaan, hoeveel varkens, hoeveel kippen, hoeveel tuinbouw, hoeveel fruitteelt, enz. men op den duur, naar men meent, bij de kleine bedrijven -b.v. de bedrijven beneden 10 ha- zal onderbrengen, om daarna één of meer schematische verdelingen van al deze categoriën over bedrijven van verschillende grootteklassen beneden 10 ha op te stellen. Men krijgt dan een voorstelling wat de bedrijven van 1 ha, de bedrijven van 2 ha enz. op den duur gemiddeld aan varkens,

kippen, koeien, grasland, bouwland enz. zullen hebben en wat, aannemende, dat zij op een redelijk bedrijfseconomisch en technisch peil zullen werken, het gemiddelde boereninkomen in deze verschillende grootteklassen kan zijn. Zal dit inkomen bij prijzen, onkosten, etc.; die men op langere termijn redelijk acht, beneden een aanvaardbaar peil dalen, dan zal men er van uit moeten gaan, dat men, indien andere omstandigheden dit toelaten, op den duur zal moeten bevorderen, dat het aantal bedrijven, b.v. beneden drie ha, vermindert, ook al kunnen er misschien bepaalde bedrijven beneden drie ha zijn, die volkomen levensvatbaar zijn en die men dus rustig kan laten voortbestaan. Het wil me voorkomen, dat het mogelijk is, dat b.v. het L.E.I. een dergelijke nota samenstelt, waarmee aan de grote vaagheid, welke thans de discussie over het kleine bedrijf kenmerkt een eind kan worden gemaakt. Al zal natuurlijk de werkelijkheid van de gemaakte veronderstelling afwijken, er kan althans een indruk worden verkregen van de grenzen, waartussen deze werkelijkheid zich beweegt.

Het bovenstaande moge weergeven, hoe ik mij in grote lijnen de opzet van de nota voorstel. Het leek me wenselijk niet te volstaan met het opsommen van de te behandelen punten in de door mij juist geachte volgorde, doch hier en daar even op een mogelijke uitwerking in te gaan, teneinde mijn bedoelingen te verduidelijken. Natuurlijk draagt één en ander, mede door de korte tijd, welke ter beschikking stond, een vluchtig en voorlopig karakter. Als conclusie zou ik willen trekken, dat in de nota, veel meer dan uit het schema blijkt, aan de demografische kant van het vraagstuk aandacht zal moeten worden geschonken. Misschien zal men opmerken dat, afgezien van de juistheid van de naar voren gebrachte opvattingen; het tactisch weinig juist is om als toelichting tot een investeringsplan, dat vooral ook bedoeld is om de nodige machines voor deviezen enz. ter beschikking te krijgen, een kritisch geluid ten aanzien van de mechanisatie te laten horen. Afgezien van de vraag in hoeverre in een dergelijke nota tactiek op haar plaats is, moge worden opgemerkt; dat men, wanneer men na duidelijk te hebben laten uitkomen, ook de negatieve zijde van het vraagstuk te kunnen, uiteindelijk met weloverwogen voorstellen voor den dag komt, méér kans heeft inderdaad te bereiken wat men wil, dan wanneer men met een zeer aanvechtbaar optimisme voorstellen naar voren brengt, die het nodige fundament missen.

Wageningen, 28 April 1947.

Prof. Dr. E. W. Hofstee